

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

C E M A L A C E R

Araştırmacı - Yazar

ESERİN MUHTEVASI:

Hüdâyî'ye âit olan bu eser, matbû değildir. Eserin dili Arapçadır. Eserin Süleymaniye, Hacı Selim Ağa, İstanbul Üniversitesi, Bâyezid ve Bursa İl Halk Kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Tarih olarak en eski nüsha, Bursa İl Halk Kütüphanesi Haraççıoğlu 856/4'de bulunan (1019/1610) tarihli nüshadır. Tespit edilen diğer nüshaları ise şunlardır:

Köprülü Kütüphanesi, 1583/2
Süleymaniye, Aşir Efendi, 443/10
Süleymaniye, Es'at Efendi, 1654/2; 3533/8; 2672/8
Süleymaniye, Hacı Beşir Ağa, 653/3
Süleymaniye, Pertev Paşa, 238/5
Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, 1359/3
İstanbul Üniversitesi Kütüp. A.Y.1494; 1562/2
Hacı Selim Ağa, Hüdâyî, 257; 271/5
Bâyezid, 8003/3

Bursa İl Halk Kütüp, Câmîî Kebîr (Ulu Cami), 1751/2, 1752¹

Eser iki kısımdan meydana gelmiştir: Birinci kısımda **mevt-i ızdırârî**, ona kabiliyet ve isti'dâd, ölümü temennîden nehy, ölüm anındaki fitneler, saâdlerin ve şakîlerin halleri, kıyâmet, haşr, hesap, şefâat ve ru'yetullah'ın keyfiyeti bölümler halinde anlatılmaktadır.

İkinci kısımda ise, **mevt-i ihtiyârî** (haşr-i mânevî), tezekkür, verâ', murâkabe, sıdk, zikir, ihsân, muhabbet, temekkün, ittisâl ve tevhîd gibi tasavvufî hâl ve makamlar izâh edilmektedir.

MEVT-İ IZDIRÂRÎ:

Hayatın yok olması, hayatı devam ettiren “**Tabîî ateşin**” sönmesidir. O, soğuk ve kuru tabiatlı bir sonbahara benzer. Bu tür ölüm sadece bedenle ilgilidir ve görünüşte olan bir şeydir. Zira fizîki ölüm, insanı insan yapan hakîkate, onun mânevî rûhuna dokunmaz. Bu ölüm herkesi içine alır.

Hız. Hüdâyî mevt-i ızdırârî bölümünde şu konuları inceler:

1-Ölüme hazırlık ve onu temennî etmenin yasaklanması:

Ölüm her canlının geçmesi gereken bir köprüdür. Bu yüzden ona hazırlık yapmak, aldatıcı dünya hayatının zevk ve eğlencelerinden uzak durmak gerekir.

“Uyanık (akıllı) mü'min ölümü sıkça anan ve ondan sonrasına en iyi şekilde hazırlanmıştır.”² Ve yine akıllı kişi başına gelen bir zarardan ötürü ölümü temennî etmez.

2-Ölüm anındaki fitneler:

İnsan, hayatında çoğunlukla hangi halde ise ölüm anında da o şekilde olur. Ancak dünyada bulunduğu şekilde ölür ve ölüm anında bulunduğu şekilde haşr edilir. Hiç bir ölü yoktur ki kendisine birlikte oturup kalktığı insanlar gösterilmesin. Onlar eğlence erbâbı (dalgacı) iseler; o da eğlence erbâbıdır; zikir ehli iseler; o da zikir ehlidir.

Hevâ ehlinden biri ölüm döşeğinde iken “**lâ ilâhe illallâh**” demesi söylendiğinde onun “ **iç, bana da ver**” dediği anlatılır.

3-Saîd ve şakîlerin durumu:

Gerçek mü'minlerin, âriflerin ruhları bedenlerinden kurtulduktan sonra Kerîm olan Allah'ın huzûruna çıkarlar. Rahmetle müjdelenirler, tüm engelleri aşarak Rabbinin huzurunda durur; kendilerine semânın kapıları açılarak bedenlerinin yanına (geri) döndürülürler.

Günahkarların (fâsıkların) ruhları ise sadece kaynar su ve irin ile müjdelenirler. Ona öfke ile rahmetten uzak bir muâmele yapılır, önüne çıkan engelleri aşamaz, acıyla ve azapla baş başa kalır.

4-Rûhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumu:

Ölülerin durumu farklı farklıdır. Muttakîlerin ruhları “**illiyîn**” dedir. Günahkarların ruhları ise “**siccîn**” dedir. İyi olsun kötü olsun bütün ruhlar için tek bir yer

yoktur. Aksine durumlarının farklı olmasıyla yerleri de farklı farklı olur. Her ruh, amelinin derecesine göre değerlendirilir. Sündüsdekiler “ **güzel ahlâk**” sahipleri. Reyhandakiler “ **oruç tutanlar**” dır.

5-Cesetleri bozulmayanlar (toprakta bedenleri çürümeyenler):

Peygamberlerin, velîlerin ve şehitlerin cesetleri yok olmaz, bozulmaz. Bunların dışındakilerin bedenlerini toprak çürütür. Peygamberler, velîler ve şehitlerin cesetleri Allah'ın yeryüzündeki emanetleridir. Çünkü onlar hâlâ Allah yolundadır, cesetleri (aynen) bırakılır.

6-Sûra üfürülme ve diriliş:

Allah Teâlâ kendisine kavuşmaya can atanları kendisine kavuşturmak ve sevdiklerine Bekâ yurdunda nimetini tamamlamak istediği vakit sûra üfürülür, kabirdekiler dirilitir. Bedensiz ruhlar ile bedenlerine kavuşacak ruhların durumları belirlenir. İşte gerçek zevk, bütün iyiliklerin gerçekleşmesi ruhun bedenle birleşmesi ile olur.

7-Haşrin halleri ve keyfiyeti:

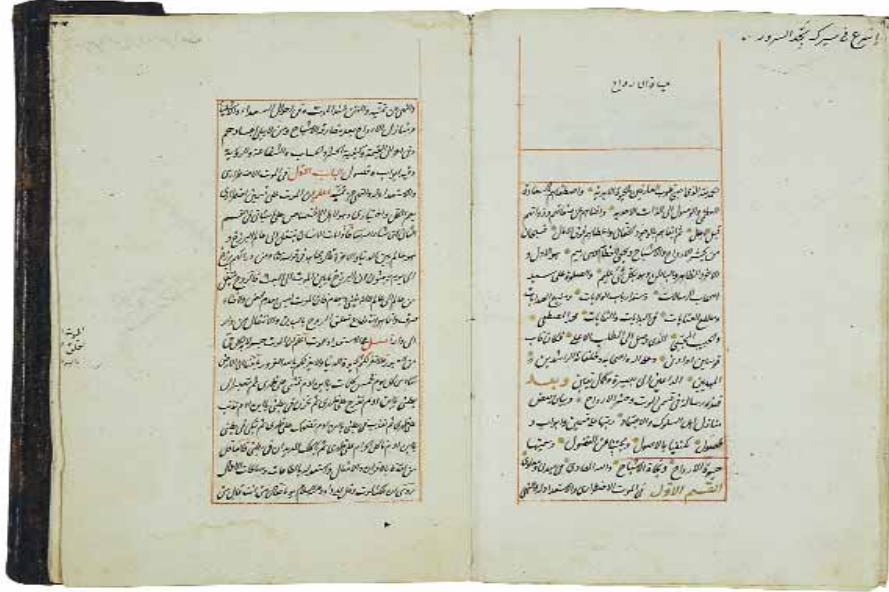
Kur'ânî delil, ruh ve cesedin haşrini gösterir. Doğru inanç sahipleri de burada tereddüt etmez. Zira cesetlerin dağınık parçalarının toplanması, yaratmaktan, vâretmekten daha zor değildir.

Nebi (sav)'e insanların nasıl haşr edileceği sorulduğunda demiştir ki: “İki kişi bir devenin üzerinde, beş kişi de bir devenin üzerindedir. Bu, onların sefere çıkıp, her biri müstakil binek bulamayan ve başkasının terkisine binen bir topluluk gibi amellerinin zayıf olmasındandır. Malını düşünen, malını harcarken elini açan, sâlih amelleriyle Allah'ın rızâsına koşan her zaman huzûr ve rahat içindedir.”³

8-Hesap ve Keyfiyeti:

Bir kısım naslar hesâbın şiddetine, bir kısmı kolaylığına bir kısmı da hesabın kalkacağına işaret eder. Bir grup ise hiç hesaba çekilmez. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “**İşte onlar hesapsız cennete girerler.**”⁴

Buhârî Hz. Âişe'den Nebi (s.a.v.)'in “Kıyamet günü hesaba çekilene azap edilir”⁵ Ve yine Hz.Âişe Rasulûllah'ın: “ Kıyamet günü adaletli kadı getirilir ve şiddetli bir hesapla karşı karşıya gelir ve o, iki kişi arasındaki bir hurma için dahi asla hüküm vermemeyi temenni eder.”⁶ dediğini, işittim der.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayâtül-Ervâh isimli eserinin başlangıcı

9-Allah'ın Görülmesi (Ru'yetullah) :

Sahihayn'da Ebu Musa'dan rivâyet edildiğine göre: “İki cennet vardır ki; bunlar, kapları ve içindeki şeyler gümüştedir. İki cennet de vardır ki, onlar, kapları ve içindeki şeyler altındandır. Adn cennetinde cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allah'ın vechindeki Kibriya ridasından başka hiçbir şey bulunmayacaktır.”⁷

Müellif ölümü kısımlandırdıktan sonra özellikle sâlikin (tasavvuf erbâbının) mânevî yükselişi için şunların zorunlu olduğunu söyler:

“O halde ey şaşkın tâlib ve susuz âşik! Eğer Celâl ve Cemâl duvarlarını aşıp vuslatın selsebîl pınarına ulaşmak istersen, nefis vatanından çıkıp üns şehrine sıdk ile hicret etmek gerekir. Bu ise, sırrı letâfete ulaştırarak müşâhede ve riyâzatlarla, tevbe ve Allah'a rücû ile olur. Çünkü senin sırrın, letâfeti kadar ilâhi va'di duymaktan zevk alır; vâidin caydırmalarından etkilenir böylece kemâli elde etmeye râğbet edersin. Tevhid nurları zuhûr eder. Bidâyette, usûl ve yöntemlere uymada, muâmeleleri tashîh etmede, ahlâkı tezkiyede, vâdileri geçmede, hallerin doğru ve kusursuz olmasında, velâyet makamlarına ulaşmada, hakîkatleri tahkikte ve nihâyetlere ulaşmadaki himmetin kuvvetlenir.

O halde her bir makamdan Kadîr ve Allâm olan Allah'ın yardımıyla bakiyyenin (sevabın ve en güzelin) sonuna ve merâmın nihâyetine varıncaya kadar çalışman, gayret etmen ve teyakkuz halinde bulunman gerekir.”

MEVT-İ İHTİYÂRÎ VE HAŞR-İ MANEVÎ :

Ölüm ve kıyamet üç kısımdır :

Birinci Kısım: Avâmın kıyametidir. Bu herkesin tabî mecbûrî ölümü, hayvanî rûhun bedenden çıkması ve aile, mal ve çocuktan ayrılmakla meydana gelir.

İkinci Kısım: Ehl-i Kulûb'un kıyametidir. Bu, dünya hayatında arzulara gem vurmak, nefsin hevâsının izlerini yok etmek, takvâ ile his elbiselerinden soyunmaktır.

Üçüncü Kısım: Ehl-i Şühûd'un kıyametidir. Bu, varlığın hakîkatine ulaştıran en büyük vesîle ve güç yetirilemeyen en büyük kıyamettir. Hakk'da fâni olduktan sonra gerçekleşir.

Müellif bundan sonra mevt-i mânevînin kısımlarını açıklamaktadır:

Sülûka Başlangıçtaki Dereceler: TEZEKKÜR

Tezekkür ancak tevbeden sonra olan inâbeden sonra gerçekleşir. Zîra tevbe, iştiğalden ibaret olan nefsî mânileri kaldırmak suretiyle hesaba çekmeyi gerektirir. İnâbe ise tezekkürü gerektiren fitrat safâsı ile ancak hâsıl olur. Ve yine tezekkür ancak hilkat perdelerinin örtüsü ayrılmış olan bir akıl sahibi için meydana gelir.

Sülûka Girişteki Dereceler: VERA'

Hak yolcusunun eteğini dünya kirlerinden temizlemesi kalbini ondan koparması gerekir. Zira vera', kalbi şeriat, tarîkat ve hakîkate yasak olan şeylere ilgi duyma kirinden temizlemektir. Resûlüllâh (a.s.) Ebû Hureyre'ye şöyle söylemiştir: "Vera' sahibi ol ki insanların en âbidi olasın."⁸

Sülûk Esnâsındaki Dereceler: MURÂKABE

Murâkabe, her an ve ağızdan çıkan her sözde gaybı mülâhaza etmek için sırrı gözetmektir. Ve yine murâkabe, maksûdu mülâhazaya devamdır. Murâkabenin dereceleri vardır:

Birincisi: Allah'a seyr sırasında devamlı olarak Hakk'a murâkabedir. Bu müridlerin ve seyr ilallah olanların murâkabesidir.

İkincisi: İtirazdan vazgeçmek suretiyle Hakk'ın sana olan nazarını murakâbedir. Bu birinci murâkabenin üzerindedir.

Üçüncüsü: Cenab-ı Hakk'ın ilklerin ilki olduğunu ve O'ndan önce hiçbir varlığın olmadığını ve her şeyde O'nun hakîkatini düşünerek meydana gelen şuhûdî tevhidin murâkabesidir.

Sülûka Ait Dereceler: SIDK

Sıdk işin direğidir. Onunla tamam olur, düzene girer. O, nübüvvetten sonraki derecedir. Sıdk bütün hakîkatlere izâfe edilmiş, var olduğu ifade edilen şeylerin hakîkatinden haber vermektir. Sıdkın dereceleri vardır:

Birincisi: Kalbin riyâsız ve başka bir niyet karışmaksızın sülûke çağırın biri ile maksûda yönelmesi; kast ve niyetin sıdk sıfatına sahip olmasıdır. Sahibinin tüm harâbiyetini ma'mûr eder.

İkincisi: Sadece halka hizmet için yaşamak istemesi, hayatını yalnızca kulluk için yaşamasıdır. Çünkü nefsinde (başka bir) haz bâki kalmamıştır. Nefsinde yalnızca noksanlık eseri görür; zira o, kemali yalnızca Hakk için müşâhede eder.

Üçüncüsü: Ma'rifette sıdk; yani sadâkat sahibinin derecelerinin en büyüğü. Bu makamda sadık ma'rifetini vâkıya mutâbık kılarak sıdk sıfatına sahip olur. Bu ise kulun ameliyle bidâyette, mutavassıt ehlinen ise halde, kurb ve nihâyet makâmında ise vakitte Hakk'ın rızâsına muvâfık olmasıyla olur.

Sülûke Ait Usûlün Dereceleri: ZİKİR

Zikir Hakk yolunda kuvvetli bir temeldir. Zikre devam etmedikçe hiç kimse Allah'a ulaşamaz. Zikir velîliğin fermânıdır. Zikre muvaffak olana fermân verilmiştir, demektir. Zikirten soyulan azledilmiştir. Zikrullah müritlerin kılıcıdır. Düşmanlarını onunla yok eder, başına gelecek âfetleri onunla savar.

Havâs ehlinin nazarında zikir bir emr-i vicdânîdir. Lisan ile ta'biri kâbil değildir. Onun huzuru kalp iledir. Yoksa kalbin gafletiyle lisanın zikri tek başına huzuru sağlayamaz. Bu yüzden onlar bunu mûteber görmemişlerdir.

Zikrin, sülûkun son mertebesinde bulunanlar için bir mertebesi vardır ki o da fenâdan sonra bakâ makâmıdır. Hakk'ın kendi varlığı için seni yoktan var etmesini zikretmen ve böylece Hakk ile var olup, O'nunla kâim olmandır.

Sâlik İçin Deva Olan Dereceler: İHSAN

Hazreti Peygamber şöyle buyurur: "İhsan Allah'ı görüyormuşcasına ibadet etmendir..."⁹ Bu ihsan mertebesinin dereceleri vardır :

Birincisi: Peygamberinin diliyle kitabında ona öğrettiği Allah'ı görme ameline kast ve niyette olan ihsan.

İkincisi: Hâlin ihsanıdır. Kulun sâlih amellerinin meyvesi olarak ortaya çıkan vâridatları kendi amel ve gayretinden değil, Allah'tan olduğunu bilip, bunu gözetmesidir. Amel de gayret de O'ndandır ve Allah'ın tevfiğiyledir.

Üçüncüsü: Vaktin ihsanıdır. Vaktin tek olması için, himmetine bir gâye karışmaması için asla müşâhededenden ayrılmamaktır.

Sâlikin Sahip Olduğu Hallerin Dereceleri: MUHABBET

Muhabbet makâmı avâmın son menzildir ki bu menzile geldikleri zaman kendisine dâhil olduğu anda, kulu avâm rütbesinden çıkarıp, havâs zümresine dâhil eden menzillerin sonuncusudur. Ve bu, havâssın makamlarının ilkidir. Mûteber olan menzil, muhabbet durağı ve onun üzerindedir. Muhabbetin altındakiler ise muhabbet ehlinin aksine ücret karşılığı çalışan insanlardaki bir takım menfaat istekleridir. O muhabbet ehli ki, amellerinin karşılığında herhangi bir ücret beklemeyen halâs bulmuş kullardır.

Velâyet Mertebesinde Olan Dereceler: TEMEKKÜN

Temekkün, müstekâr olma gâyesi ve istikâmetin son durağıdır. Bu makâm tuma'nîne makâmının da üzerindedir. Temekkünün de dereceleri vardır :

Birincisi: Mürîdin Temekkünü. Hakk'ın dışındakilere iltifatı keserek kast ve niyeti sahîh kılıp; Hakk Teâlâ'ya yönelmesidir. Dâhil olduğu tarîkinde Hakk'a ermesi de bu sebeptir.

İkincisi: Sâlikin Temekkünü. Mâsivâyı terk etmeyi gerçek mânâda yapabilmektir. Bu da nazardan, tecellî ve ilmî muârazadan hâlin safâsı ile şuhûd, keşf ve parıltılardan gâib olmaktır.

Üçüncüsü: Ârifin Temekkünü. Makâm-ı cemî'de hâzır ve müstekâr olmasıdır. Ve istek perdesini aşmasıdır. Zîra talep bile ancak gaybetle olur ki o da matlûbun üzerindeki örtüdür. Tâlip matlûba eriştiğinde ise (talep biter) talep perdesi kalkar. Temekkün velâyet makamlarının sonuncusu; fark'tan cem'e çıkan (tedânî), mertebelerin nihâyeti ve cem'den fark'a dönen (tedüllî) makamların ilkidir.

Hakikat Mertebesindeki Dereceler: İTTİSÂL

Bu makamda vâkî olan isimlerin tümü, mübdî ve muîd, evvel ve âhir isimleri altında bir araya toplanır. Ve yine aynı şekilde nüzûl sebebiyle zâhir isminin, urûc sebebiyle de bâtın isminin altında olur. Fakat bu makam Cenâb-ı İlâhî ve Hz. Vahdâniyettir. Bu makamdan Hazreti Ehadiyyet'e henüz terakkî edilemedi. de dereceleri vardır:

Birincisi: İrâdî İttisâl. Her türlü şüphe ve vehimden terakkî ve tüm tereddütlerden halâs bularak kasd'ın tashîh edilmesidir. Kulun bu bâbda ittisâli; bu terakkî ve halâs hâlini kendi nefsinde değil, gerçekte Allah ile olduğunu müşâhede etmesidir.

İkincisi: Şuhûdî İttisâl. Şuhûd ilim örtüsünü ortadan kaldırır. Ve ondan fânî olur. Hakk'ın yüce isimlerinden terakkî ile sırların dağınıklığının kalkmasıdır. Zîra sırlar, esmâ'nın mazharlarındaki tecelliyâtın mânâlarıdır.

Üçüncüsü: Vücûdî İttisâl. Bu ittisâlde kendisine işaret eden bir nazar ve muâr bir ismin hâricinde ne bir kadr ne de bir na't idrak edilemez. Vücûdî ittisâl, kulun Hakk'ın vücûdunda fenâ bulmasıdır.

Fenâ ittisâl olarak isimlendirilemez. Lâkin bu isim ondan bir muâr ve kendisine işaret edilen bir nazardır. Bu nazar ise, varlığını Hakk'ın müşâhedesinde, zâtını da O'nun zâtıyla vehmeden fenâ sâhibinin fenâsındaki zuhûrudur.

Sülûkun Sonundaki Dereceler: TEVHÎD

Tevhîd konusunda en üstün kelime, **Ebû Bekr-i Sıddîk**'in sözüdür: “Yaratıklarına tanıması için mârifetinden âciz kalmaktan başka yol vermeyen Allah'ın şânı ne yücedir.” Ve yine denilmiştir ki, “Tevhid, hükümlerin icrâsında kaderin makasları ile seni parça parça ettiği halde şükretmendir.” İlim ehli konuştuklarında, hakikat ehli de işâretlerinde hep tevhîdin dışındaki hâl ve makamlardan tevhîdin tashîh edilmesi düşüncesini işlemişlerdir. Tevhîdin kısımları şunlardır:

Birincisi: Tevhîd-i Âmme; avâmın tevhîdidir. Bu avâmın, Allah'ın yaratıklarına ve yapıcısına işâret eden sanatına bakarak ve de aklî çıkarımlar ve sem'î delillerle olan tevhîdidir. Avâmın bu tevhîdi, şirkin en büyüğünün ortadan kalkmasında ortaya çıkar.

İkincisi: Tevhîd-i Hâssa; havâssın tevhîdidir. Bu tevhîd, hakikatlerle sâbit olur. Ve yine o, zâhirî sebeplerin ortadan kalkması, aklî münâzaa ve tevhîdde delil, tevekkülde sebep, necât için vesîle kabul edilmeyen şâhitlere bağılılığı kaldırmakla olur. Bu tevhîdi “**ayn'ül-cem**” makâmı olarak da vasıflandırılırlar.

Üçüncüsü: Tevhîd-i ehassü'l- havâs; Kıdem sıfatına sâhip olanla kâim olan tevhîddir. Allah Teâlâ bu tevhîdi kendine hâs kılmıştır. O'ndan başkasının bu mertebeden nasîbi yoktur. Zîra bu tevhîd, cemîan halkın fenâsı ve Hakk'ın bakâsıyla gerçekleşir. Hakk'ın dışındakilerin O'ndan ne bir ibâre ne de bir işâret bulmaları mümkün olmaz. O'nun dışındakiler O'na ulaşamaz.

ESERİN KAYNAKLARI:

Müellif, eserinde konuları incelerken hemen her konuda; genelde birinci kısımda Kur'an-ı Kerim'den birkaç âyet zikretmiş, ardından hadislerle konuya açıklık getirmiştir. Müellifin kullandığı risâle içindeki hadislerin toplamı kırk kadardır. Hadislerin çoğu, **Buhârî** ve **Müslim** başta olmak üzere diğer **kütüb-i sitte** eserlerinde ve **Ahmed b. Hanbel'in Müsned**'inde bulunmaktadır. Hadislerde sened zinciri pek yoktur. Son râvîden nakledilmektedir. Hadislerin kaynaklarını ise çok az zikretmiştir.

Âyet yorumlarında kullandığı tefsirlerin kaynaklarını belirtmez. Müellifin kaynak olarak en çok kullandığı **rüyâ**, **sûfî sözleri** ve bir **veliden naklen** anlatılan ifadelerdir. Hüdâyî, konunun açıklanması ve anlam kazanması için bunu sık yapar. Örneğin; “**Yâfî'nin** (velilerden birinden) naklettiğine göre o şöyle diyor: “**Allah'dan bana kabir halkının makamlarını göstermesini istedim...**” gibi.¹⁰

Hüdâyî'nin eserin ikinci kısmındaki temel kaynağı Kur'an ve Hadis'lerden sonra “**Şeyhu'l – İslam**” lakâbıyla meşhur, sahasında kendinden sonrakilere kaynaklık edecek olan “**Menâzilü's-sâirîn**”¹¹ adlı eserin müellifi **Abdullah Ensârî** (ö.481/1089)'dir. Hüdâyî özellikle onun hakkında “**Şeyhu'l-İslâm**” terimini kullanmaktadır.

Menâzilü's-sâirîn, kısa bir mukaddime ve on bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bu on bölüm de kendi içinde on kısma ayrılarak toplam yüz menzilden oluşur. Bu tasnif daha sonra ki sûfîlerde de görülür. Meselâ, **Ankaralı İsmail Rusûhî** (ö.1041/1630)'nin “**Minhâcü'l-Fukarâ**”¹² sı eserin şerhi gibidir. Yüzlü tasnif onda da görülür. Eserdeki dereceleri beyan eden başlıklar şunlardır: **Bidâyât**, **Ebvâb**, **Muâmelât**, **Ahlâk**, **Usûl**, **Evdiye**, **Ahvâl**, **Velâyât**, **Hakâik** ve **Nihâyât** bölümleridir.

Hüdâyî, ikinci kısmın mukaddimesinde yaptığı açıklamayla bu on bölümden

Önceleri Hüdâyi Kütüphanesi olarak kullanılan binâ

Hazreden bir kesit

yalnız bir hâl ve makâmı açıklamakla yetindiğini belirtmektedir. Burada bir “fasıl” olarak tevbe kavramını bu on tasnife göre tanımlar; ondan sonra ehl-i sülûkun menzillerini açıklamaya başlar. Müellif her menzilden birer konuyu açıkladığından bazen geniş açıklamalarda bulunur.

Hüdâyî'nin isim vermediği ancak yaptığımız çalışma sonucunda gördüğümüz bir kaynak türü de “**Tasavvuf Klasikleri**” diye adlandırdığımız eserlerdir. Bunlardan özellikle “**Kuşeyrî Risâlesi**”nin çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müellifin konuların açıklanmasında sıkça kullandığı sûfî sözleri genelde bu eserden alınmıştır. Ayrıca müellif, risâlenin son kısımlarında bulunan temekkün, ittisâl ve tevhîd gibi kavramlarda “**varlık**” konularına değinmekte, yer yer izahlar yapmakta ve son olarak biri genel (tüm mü'minlere), diğeri de özel (müridlere) olmak üzere iki vasiyetle eserini tamamlamaktadır.

Tasavvuf tarihinde yukarıda zikredilen yüz makamın dışında farklı makam anlayışları da olmuştur. Onlardan biri de “**Meşrebü'l-Ervâh**” müellifi **Rûzbihân Baklî** (ö.606/1209)'nin yaptığı tasniftir. Müellif bu eserinde **1001** makamdan bahsetmektedir. Eser, kulun manevi yolculuğu esnasında rûhî ilerlemelerle kat etmesi gereken makamlardan bahsetmektedir. 1001 makam tasnifiyle yazılmış ve bize kadar gelmiş tek eser budur. Müellif bu makamlara delil olarak; Zünnûn'un “ Kul ile Rabbi arasında bin ilim”, Bâyezid'in “ Kul ile Rabbi arasında bin makam”, Ebubekir Kettânî'nin “ Kul ile Rabbi arasında bin engel vardır.” sözlerini göstermektedir.¹³

Müellif ikinci bölümde mevt-i ihtiyârîyi anlatırken, kıyamet, haşri ve tevbe kavramlarını karşılaştırmalı olarak ele alır. Kıyameti ve haşri üç kısımda inceler. Kıyamet ona göre, “**avâmın kıyameti**”, “**ehl-i kulûb'un kıyameti**” ve “**ehl-i şühûd'un kıyameti**” olarak üç türdür. Ehl-i şühûd'un kıyametini hakiki ölüm olarak görür ve ona göre bu durum fenâdan sonra bekâ halidir. Allah Teâlâ bu makamdakileri uhrevî hayat ile diriltmiştir. Onlar hem mutlak hem de mukayyed olarak Allah'a kavuşanlar, O'nun Zâtî'nin Cemâlini müşâhede edenlerdir.

Ebû Yezîd el-Bistâmî, bu makamda (ö.262/875): “ Sevgiyi kadeh kadeh içtim, ne şarap bitti ne de ben kandım.”¹⁴ demiştir.

Müellif **haşri** de üç kısımda ele alır: **Avâmın**, seçkinlerin (**havâsın**) ve en seçkinlerin

(havâssü'l- havâss) haşridir. Bu durum, rûhâni enâniyet kabirlerinden Rabbânî hüviyete bürünmektir. Nitekim Allah Teâlâ: “**Müttakileri heyet halinde O çok esirgeyici Allah’ın huzuruna toplayacağımız gün ...**”¹⁵ buyurması bu hakikati ifade eder.

Müellif tövbe konusunu da dokuz başlık altında ele alarak açıklar.

Hüdâyî, eserin son bölümünde bir nasihat ve bir vasiyet sunmaktadır. Bunlardan birincisi tüm mü’minlere genel bir nasihattir. Bu nasihatın son kısmı şöyledir:

“Sizi, geçici ve aldatıcı şeylere ve dünyalık hazlara dalmaktan kurtaracak şeyleri hatırlayın. Ölümü ve kabir (ehlinin) ahvâlini çok tefekkür edin. Hesap günü gelmeden önce nefislerinizi hesaba çekin. Yemede, içmede ve kelamda kifâyet miktarından fazlasını terk edin. Herkesi içine alan o tabiî ölüm gelmeden önce fenâ sırlarındaki irâdî ölümü tercih edin.”

İkinci bölüm ise tasavvuf erbâbına (sûfîlere) bir vasiyettir. Burada özetle şöyle der: “Ey sadakât sıfatına bürünmüş, Hakk’ı arayan âşık oğul! Öncelikle sana gereken, Hak elçilerinin getirdiği haberleri (amelde) sağlam ve güzel yapmandır. Yolların en doğrusu olan tasavvuf yoluna dahil ol. Kemâl ehline sevgi besle, saygılı ol. Onlara karşı hürmeti tercih et. Zira onların kalpleri sırlar hazinesidir. Şüphesiz mertebelerin en yücesine ulaşmak ancak Rabbin yolunda edebe riâyetle mümkündür. Nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesinde gayretini çoğalt. Hizmet ehli olup bir seyyid ol ki kullar da sana boyun eğip saygı duysunlar. Bir kapıya sürekli devam et ki diğer kapılar da sana açılsın. Hakiki varlık sahibi ancak, Kâhâr ve Vâhid sıfatının sahibidir. Gözlerinden ve gönüllerinden perdelerin kaldırıldığı kimseler bu sırrı müşâhedeye muktedir olmuşlardır. Bu, Allah Teâlâ’nın bitmez tükenmez fazlıdır; onu dilediğine verir.

Hazreti Hüdâyî’nin bu eseri kişiye ölümü hatırlatan ve onu mânevî yol da yetiştiren bir eserdir. Korku ve ümit arasındaki çizgi, Kur’an ve sünnet üzere muhafaza edilmiş dünya ve ukbâ mukâyesesi en güzel ifadelerle anlatılmıştır. Özellikle son kısımda sunduğumuz nasihat ve vasiyetinde özetlediği ifadeler başta iyi bir kul sonra da iyi bir mürid olmanın yollarını göstermektedir.

DİPNOTLAR

¹ Geniş bilgi için bkz. YILMAZ H.Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982,37.

² İbn Mace, Sünen, 4260

³ Buhârî, Rikâk,48; Müslim, Cennet,59; Nesâî, Cenâiz,118

⁴ Gâfir,40/40

⁵ Buhari, I, 37

⁶ Beyhakî, X, 96

⁷ Müslim, İman, 296

⁸ İbn Mace, 4217, *Keşfu'l-hafâ*, II, 45

⁹ Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 1

¹⁰ Hüdâyî, eser, IV. bölüm

¹¹ Eser için bkz. A.Ensârî, *Menâzilü's- sâirîn*, Kâhire, 1962

¹² Eser için bkz. Erhan YETİK, *İsmail Ankaravî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara,1991

¹³ Bâklî Rûzbihân, *Meşrabü'l – Ervâh*, İstanbul,1973,s.3-4

¹⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle*, 325

¹⁵ Meryem 19/85